# कृष्ण यजुर्वेदीय तैत्तिरीय संहिता

## ॥अथ पञ्चम काण्डे द्वितीयः प्रश्नः॥

हरिः ओम्॥ विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपजय्यमभ्यजयन् यद्विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपजय्यमभि जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी त्रैष्टुभमन्तरिक्षं जागती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाँल्लोकान्यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत सोऽस्माथ्सृष्टः [१] पराङैत्तमेतयाऽन्वैदक्रन्ददिति तया वै सोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्ध यदेतामन्वाहाग्नेरेवैतया प्रियं धामाव रुन्ध ईश्वरो वा एष पराङ्प्रदघो यो विष्णुक्रमान्क्रमते चतसृभिरा वर्तते चत्वारि छन्दाग्ंसि छन्दाग्ंसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रियामेवास्य तनुवमभि [२] पर्यावर्तते दक्षिणा पर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते शुनः शेपमाजीगर्तिं वरुणोऽगृह्णाथ्स एतां वारुणीमपश्यत्तया वै स आत्मानं वरुणपाशादमुञ्चद्वरुणो वा एतं गृह्णाति य उखां प्रतिमुञ्चत उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदित्याहात्मानमेवैतया [३] वरुणपाशान्मुञ्चत्या त्वाहार्षमित्याहाह्वेनग्ं हरति ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिरित्याह प्रतिष्ठित्यै विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्त्वित्याह विशैवैनग्ं समर्धयत्यस्मिन्राष्ट्रमधि श्रयेत्याह राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमकर्यं कामयेत राष्ट्रग्ग् स्यादिति तम्मनसा ध्यायेद्राष्ट्रमेव भव- [४] त्यग्रे बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादित्याहाग्रमेवैनग्ं समानानां करोति निर्जग्मिवान्तमस इत्याह तम एवास्मादप

हन्ति ज्योतिषागादित्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति चतसृभिः सादयति चत्वारि छन्दाग्ंसि छन्दोभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्ष्म वा एष छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्ष्मैवैनग्ं समानानां करोति सद्वती [५] भवति सत्त्वमेवैनं गमयति वाथ्सप्रेणोप तिष्ठत एतेन वै वथ्सप्रीर्भालन्दनोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्धाग्नेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्ध एकादशं भवत्येकधैव यजमाने वीर्यं दधाति स्तोमेन वै देवा अस्मिँल्लोक आर्ध्नुवङ्छन्दोभिरमुष्मिन्थ्स्तोमस्येव खलु वा एतद्रूपं यद्वाथ्सप्रं यद्वाथ्सप्रेणोपतिष्ठत [६] इममेव तेन लोकमभि जयति यद्विष्णुक्रमान्क्रमतेऽमुमेव तैर्लोकमभि जयति पूर्वेद्युः प्र क्रामत्युत्तरेद्युरुप तिष्ठते तस्माद्योगेऽन्यासां प्रजानाम्मनः क्षेमेऽन्यासां तस्माद्यायावरः क्षेम्यस्येशे तस्माद्यायावरः क्षेम्यमध्यवस्यति मुष्टी करोति वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै॥[७]

*सृष्टेऽ१ ध्येतया भवति सद्वत्युपतिष्ठते द्विचत्वारिग्ंशच्च॥**5.2.1***॥

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाऽग्निर्वा अन्नपतिः स एवाऽस्मा अन्नं प्रयच्छत्यनमीवस्य शुष्मिण इत्याहाऽयक्ष्मस्येति वावैतदाह प्र प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्त उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः [८] प्राणैरेवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनग्ं समर्धयति चतसृभिरा सादयति चत्वारि छन्दाग्ंसि छन्दोभिरेवाऽतिच्छन्दसोत्तमया वर्ष्म वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्ष्मैवैनग्ं समानानां करोति सद्वती भवति सत्त्वमेवैनं गमयति प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् [९] याहीत्याह ज्योतिरेवाऽस्मिन्दधाति तनुवा वा एष हिनस्ति यग्ं हिनस्ति मा

हिꣳसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाभ्य एवैनꣳ शमयति रक्षाꣳ सि वा एतद्यज्ञꣳ सचन्ते यदन उथ्सर्जत्यक्रन्ददित्यन्वाह रक्षसामपहत्या अनसा वहन्त्यपचितिमेवाऽस्मिन्दधाति तस्मादनस्वी च रथी चाऽतिथीनामपचिततमा– [१०] वपचितिमान्भवति य एवं वेद समिधाऽग्निं दुवस्यतेति घृतानुषिक्तामवसिते समिधमा दधाति यथाऽतिथय आगतायस र्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादृगेव तद्गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्म प्र वेशयत्यप्सुयोनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं योनिं गमयति तिसृभिः प्र वेशयति त्रिवृद्वा [११] अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति परा वा एषोऽग्निं वपति योऽप्सु भस्म प्रवेशयति ज्योतिष्मतीभ्यामव दधाति ज्योतिरेवाऽस्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां पशून्वपति योऽप्सु भस्म प्रवेशयति पुनरूर्जा सह रय्येति पुनरुदैति प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते पुनस्त्वाऽऽदित्या [१२] रुद्रा वसवः समिन्धतामित्याहैता वा एतं देवता अग्रे समैन्धत ताभिरेवैनꣳ समिन्धे बोधा स बोधीत्युप तिष्ठते बोधयत्येवैनं तस्माथ्सुप्त्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुप तिष्ठते तस्माद्यथास्थानं पशवः पुनरेत्योप तिष्ठन्ते॥[१३]

*वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपचिततमौ त्रिवृद्वा आदित्या द्विचत्वारिꣳशच्च॥**5.2.2***॥

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै यमं देवयजनमस्या अनिर्याच्याऽग्निं चिनुते यमायैनꣳ स चिनुतेऽपेतेत्यध्यवसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्याऽऽत्मनेऽग्निं चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाऽविन्दन्ते देवा एतद्यजुरपश्यन्नपेतेति यदेतेनाऽध्यवसाययत्य– [१४] नामृत एवाऽग्निं

चिनुत उद्धन्ति यदेवाऽस्या अमेध्यं तदप हन्त्यपोऽवोक्षति शान्त्यै सिकता नि वपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपग्ं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्ध ऊषान्नि वपति पुष्टिर्वा एषा प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथो संज्ञान यव संज्ञानग्ग् ह्येतत् [१५] पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सहाऽऽस्तां ते वियती अब्रूतामस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात्त ऊषा अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्ततददश्चन्द्रमसि कृष्णमूषान्निवपन्नदो ध्यायेद्द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयग्ं सो अग्निरिति विश्वा मित्रस्य [१६] सूक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामाऽवाऽरुन्धाऽग्नेरेवैतेन प्रियं धामाऽव रुन्धे छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गँल्लोकमायञ्चतस्रः प्राचीरुप दधाति चत्वारि छन्दाग्ंसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः सुवर्गँल्लोकमेति तेषाग्ं सुवर्गँल्लोकं यतान्दिशः समव्लीयन्त ते द्वे पुरस्ताथ्समीची उपाऽदधत [१७] द्वे पश्चाथ्समीची ताभिर्वै ते दिशोऽदृग्ंहन् यद्द्वे पुरस्ताथ्समीची उपदधाति द्वे पश्चाथ्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै छन्दाग्ंसि पशूनेवाऽस्मै समीचो दधात्यष्टावुप दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावाऽनेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुप दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्री सुवर्गँल्लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य [१८] प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पृणा उप दधात्येकविग्ंशतिः सं पद्यन्ते प्रतिष्ठा वा एकविग्ंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविग्ंशस्यैव प्रतिष्ठां गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं चिक्यानस्तिष्ठति य एवं वेद पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्ताः पशवो यज्ञमेव पशूनव रुन्धे त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रय इमे लोका एष्वेव लोकेषु [१९] प्रति तिष्ठन्त्येकचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा वै सुवर्गो लोक

एकवृतैव सुवर्गँल्लोकमेति पुरीषेणाऽभ्यूहति तस्मान्मागं्सेनाऽस्थि छन्नन्न दुश्चर्मा भवति य एवं वेद पञ्च चितयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश सं पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति॥[२०]

*अध्यवसाययति ह्येतद्विश्वामित्रस्याऽदधत द्वे लोकस्य लोकेषु सप्तचत्वारिगं्शच्च॥5.2.3॥*

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराऽग्निर्यश्चोखायागं् समितमिति चतसृभिः सं नि वपति चत्वारि छन्दागं्सि छन्दागं्सि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा सगं् शास्ति समितमित्याह तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रगं् समेति यथ्सं न्युप्य वि हरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं व्येत्यृतुभि– [२१] र्वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमित्याहर्तुभिरेवैनं दीक्षयित्वर्तुभिर्वि मुञ्चति वैश्वानर्या शिक्यमा दत्ते स्वदयत्येवैनन्नैर्ऋतीः कृष्णास्तिस्त्रस्तुषपक्वा भवन्ति निर्ऋत्यै वा एतद्भागधेयं यत्तुषा निर्ऋत्यै रूपं कृष्णगं् रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा [२२] वै निर्ऋत्यै दिक्स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते स्वकृत इरिण उप दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्ऋत्या आयतनगग् स्व एवाऽऽयतने निर्ऋतिं निरवदयते शिक्यमभ्युप दधाति नैर्ऋतो वै पाशः साक्षादेवैनं निर्ऋतिपाशान्मुञ्चति तिस्र उप दधाति त्रेधाविहितो वै पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निर्ऋतिमव यजते पराचीरुप [२३] दधाति पराचीमेवाऽस्मान्निर्ऋतिं प्र णुदतेऽप्रतीक्षमा यन्ति निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै मार्जयित्वोप तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय गार्हपत्यमुप तिष्ठन्ते निर्ऋतिलोक एव चरित्वा पूता देवलोकमुपावर्तन्त एकयोप तिष्ठन्त एकधैव यजमाने वीर्यं दधति निवेशनः सङ्गमनो वसूनामित्याह प्रजा वै पशवो वसु प्रजयैवैनं पशुभिः समर्धयन्ति॥[२४]

ऋतुभिरेषा पराचीरुपाऽष्टाचत्वारिग्ंशच्च॥5.2.4॥

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः संमितो यज्ञपरुषैवैनं वि मिमीते यावान्पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान्भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं वीर्येणैवैनं वि मिमीते पक्षी भवति न ह्यपक्षः पतितुमर्हत्यरत्निना पक्षौ द्राघीयाग्ंसौ भवतस्तस्मात्पक्षप्रवयाग्ंसि वयाग्ंसि व्याममात्रौ पक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं [२५] वीर्यसंमितो वेणुना वि मिमीत आग्नेयो वै वेणुः सयोनित्वाय यजुषा युनक्ति यजुषा कृषति व्यावृत्त्यै षड्गवेन कृषति षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनं कृषति यद्द्वादशगवेन संवथ्सरेणैवेयं वा अग्नेरतिदाहादबिभेथ्सैतद्द्वगुणमपश्यत्कृष्टं चाकृष्टं च ततो वा इमां ऽनात्यदहद्यत्कृष्टं चाऽकृष्टं च [२६] भवत्यस्या अनतिदाहाय द्विगुणं त्वा अग्निमुद्यन्तुमर्हतीत्याहुर्यत्कृष्टं चाऽकृष्टं च भवत्यग्नेरुद्यत्या एतावन्तो वै पशवो द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् यत्प्राच उथ्सृजेद्रुद्रायापि दध्याद्यद्दक्षिणा पितृभ्यो नि धुवेद्यत्प्रतीचो रक्षाग्ंसि हन्युरुदीच उथ्सृजत्येषा वै देवमनुष्याणाग्ं शान्ता दिक् [२७] तामेवैनाननूथ्सृजत्यथो खल्विमां दिशमुथ्सृजत्यसौ वा आदित्यः प्राणः प्राणमेवैनाननूथ्सृजति दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तन्ते तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवाऽऽवृतमनु पर्यावर्तन्ते तस्मात्पराञ्चः पशवो वि तिष्ठन्ते प्रत्यञ्च आ वर्तन्ते तिस्त्रस्तिस्त्रः सीताः [२८] कृषति त्रिवृतमेव यज्ञमुखे वि यातयत्योषधीर्वपति ब्रह्मणाऽऽन्नमव रुन्धेऽर्केऽर्कश्रीयते चतुर्दशभिर्वपति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्ताऽऽरण्या उभयीषामवरुद्ध्या अन्नस्यान्नस्य वपत्यन्नस्यान्नस्याऽवरुद्ध्यै कृष्टे वपति कृष्टे ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्त्यनुसीतं वपति प्रजात्यै द्वादशसु सीतासु वपति

द्वादश मासाः संवथ्सरः संवथ्सरेणैवाऽस्मा अन्नं पचति यदग्निचि- [२९] दनवरुद्धस्याऽश्नीयादवरुद्धेन व्यृध्येत ये वनस्पतीनां फलग्रहयस्तानिध्मेऽपि प्रोक्षेदनवरुद्धस्याऽवरुद्ध्यै दिग्भ्यो लोष्टान्थ्समस्यति दिशामेव वीर्यमवरुध्य दिशां वीर्येऽग्निं चिनुते यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्तस्यै दिशो लोष्टमा हरेदिषमूर्जमहमित आ दद इतीषमेवोर्जं तस्यै दिशोऽव रुन्धे क्षोधुको भवति यस्तस्यां दिशि भवत्युत्तरवेदिमुप वपत्युत्तरवेद्याग् ह्यग्निश्चीयतेऽथो पशवो वा उत्तरवेदिः पशूनेवाऽव रुन्धेऽथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै॥[३०]

*च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टं चाऽकृष्टं च दिक्ष्मीता अग्नि चिदव पञ्चविग्ंशतिश्च||5.2.5||*

अग्ने तव श्रवो वय इति सिकता नि वपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य सूक्तग्ं सूक्तेनैव वैश्वानरमव रुन्धे षड्भिर्नि वपति षड्वा ऋतवः संवथ्सरः संवथ्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वानरमव रुन्धे समुद्रं वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकता नि वपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रो [३१] वृत्राय वज्रं प्राऽहरथ्स त्रेधा व्यभवथ्स्फ्यस्तृतीयग्ं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयं येऽन्तः शरा अशीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छर्कराणाग्ं शर्करत्वं वज्रो वै शर्कराः पशुरग्निर्यच्छर्कराभिरग्निं परिमिनोति वज्रेणैवाऽस्मै पशून्परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः परिगृहीतास्तस्माथ्स्थेयानस्थेयसो नोप हरते त्रिसप्ताभिः पशुकामस्य [३२] परि मिनुयाथ्सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः प्राणैरेवाऽस्मै पशूनव रुन्धे त्रिणवाभिर्भ्रातृव्यवतस्त्रिवृतमेव वज्रग्ं संभृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या अपरिमिताभिः परि मिनुयादपरिमितस्याऽवरुद्ध्यै यं कामयेताऽपशुः

स्यादित्यपरिमित्य तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेदपरिगृहीत एवाऽस्य विषूचीनग्ं रेतः परा सिञ्चत्यपशुरेव भवति [३३] यं कामयेत पशुमान्थ्स्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेत्परिगृहीत एवाऽस्मै समीचीनग्ं रेतः सिञ्चति पशुमानेव भवति सौम्या व्यूहति सोमो वै रेतोधा रेत एव तद्दधाति गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्यः शंयुं बार्हस्पत्यम्मेधो नोपाऽनमथ्सोऽग्निं प्राऽविश– [३४] थ्सोऽग्नेः कृष्णो रूपं कृत्वोदायत सोऽश्वं प्राऽविशथ्सोऽश्वस्याऽवान्तरशफोऽभवद्यदश्वमाक्रमयति य एव मेधोऽश्वं प्राविशत्तमेवाव रुन्धे प्रजापतिनाऽग्निश्चेतव्य इत्याहुः प्राजापत्योऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैवाऽग्निं चिनुते पुष्करपर्णमुप दधाति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णग्ं सयोनिमेवाऽग्निं चिनुतेऽपां पृष्ठमसीत्युप दधात्यपां वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपर्णग्ं रूपेणैवैनदुप दधाति॥[३५]

*इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविशथ्सयोनिं विग्ंशतिश्च*||**5.2.6**||

ब्रह्म जज्ञानमिति रुक्ममुप दधाति ब्रह्ममुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ब्रह्ममुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते ब्रह्म जज्ञानमित्याह तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेद ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यान्नाऽन्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेतव्य इति यत्पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवीग्ं शुचाऽर्पयेन्नौषधयो न वनस्पतयः [३६] प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीताऽन्तरिक्षग्ं शुचाऽर्पयेन्न वयाग्ंसि प्र जायेरन् यद्दिवि चिन्वीत दिवग्ं शुचाऽर्पयेन्न पर्जन्यो वर्षेदुक्ममुप दधात्यमृतं वै हिरण्यममृत एवाऽग्निं चिनुते प्रजात्यै हिरण्मयं पुरुषमुप दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै यदिष्टकाया

आतृण्णमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दध्याद्दक्षिणतः [३७] प्राञ्चमुप दधाति दाधार यजमानलोकं न पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृण्णमनूप दधाति प्राणानामुथ्सृष्ट्यै द्रप्सश्चस्कन्देत्यभि मृशति होत्रास्वेवैनं प्रति ष्ठापयति स्त्रुचावुप दधात्याज्यस्य पूर्णां कार्ष्मर्यमयीं दध्नः पूर्णामौदुम्बरीमियं वै कार्ष्मर्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोप धत्ते [३८] तूष्णीमुप दधाति न हीमे यजुषाऽऽप्तुमर्हति दक्षिणां कार्ष्मर्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीं तस्मादस्या असावुत्तराऽऽज्यस्य पूर्णाङ्कार्ष्मर्यमयीं वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्ष्मर्यो वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाग्स्यप हन्ति दध्नः पूर्णामौदुम्बरीं पशवो वै दध्यूर्गुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं दधाति पूर्णे उप दधाति पूर्णे एवैन [३९] ममुष्मिँल्लोक उप तिष्ठेते विराज्यग्निश्चेतव्य इत्याहुः स्त्रुग्वैवि राड्यथ्स्त्रुचावुप दधाति विराज्येवाऽग्निं चिनुते यज्ञमुखेयज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञग्ं रक्षाग्ंसि जिघाग्ंसन्ति यज्ञमुखग्ं रुक्मो यद्रुक्मं व्याघारयति यज्ञमुखादेव रक्षाग्ग्स्यप हन्ति पञ्चभिर्व्याघारयति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षाग्स्यप हन्त्यक्ष्णया व्याघारयति तस्मादक्ष्णया पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै॥[४०]

*वनस्पतयो दक्षिणतो धत्त एनं तस्मादक्ष्णया पञ्च च||5.2.7||*

स्वयमातृण्णामुप दधातीयं वै स्वयमातृण्णोमेमामेवोप धत्तेऽश्वमुप घ्रापयति प्राणमेवाऽस्यां दधात्यथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिनैवाऽग्निं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृण्णा भवति प्राणानामुथ्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्याऽनुख्यात्या अग्नावग्निश्चेतव्य

इत्याहुरेष वा [४१] अग्निर्वैश्वानरो यद्ब्राह्मणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृतां प्र यच्छेत्तां ब्राह्मणश्चोपदध्यातामग्नावेव तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा एष आर्तिमार्तोर्योऽविद्वानिष्टकामुपदधाति त्रीन्वरान्दद्यात्त्रयो वै प्राणाः प्राणानाग् स्तृत्यै द्वावेव देयौ द्वौ हि प्राणावेक एव देय एको हि प्राणः पशु- [४२] र्वा एष यदग्निर्न खलु वै पशव आयवसे रमन्ते दूर्वेष्टकामुप दधाति पशूनां धृत्यै द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीत्याह काण्डेनकाण्डेन ह्येषा प्रतितिष्ठत्येवा नो दूर्वे प्र तनु सहस्रेण शतेन चेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै देवलक्ष्मं वै न्यालिखिता तामुत्तरलक्ष्माणं देवा उपाऽदधताऽधरलक्ष्माणमसुरा यं [४३] कामयेत वसीयान्थ्स्यादित्युत्तरलक्ष्माणं तस्योप दध्याद्वसीयानेव भवति यं कामयेत पापीयान्थ्स्यादित्यधरलक्ष्माणं तस्योप दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु परा भावयति पापीयान्भवति न्यालिखिता भवतीमे वै लोकास्न्यालिखितैभ्य एव लोकेभ्यो भ्रातृव्यमन्तरेत्यङ्गिरसः सुवर्ग्ँल्लोकं यतः पुरोडाशः कूर्मो भूत्वाऽनु प्राऽसर्प- [४४] द्यत्कूर्ममुपदधाति यथा क्षेत्रविदञ्जसा नयत्येवमेवैनं कूर्मः सुवर्ग्ँल्लोकमञ्जसा नयति मेधो वा एष पशूनां यत्कूर्मो यत्कूर्ममुपदधाति स्वमेव मेधं पश्यन्तः पशव उप तिष्ठन्ते श्मशानं वा एतत्क्रियते यन्मृतानां पशूनाग् शीर्षाण्युपधीयन्ते यज्जीवन्तं कूर्ममुपदधाति तेनाऽश्मशानचिद्वास्तव्यो वा एष यत्- [४५] कूर्मो मधु वाता ऋतायत इति दध्ना मधुमिश्रेणाऽभ्यनक्ति स्वदयत्येवैनं ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्दध्यारण्यम्मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेणाऽभ्यनक्त्युभयस्याऽवरुध्यै मही द्यौः पृथिवी च न इत्याहाऽऽभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति प्राञ्चमुप दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुप दधाति तस्मात्- [४६] पुरस्तात्प्रत्यञ्चः

पशवो मेधमुप तिष्ठन्ते यो वा अपनाभिमग्निं चिनुते यजमानस्य नाभिमनु प्र विशति स एनमीश्वरो हिग्ंसितोरुलूखलमुप दधात्येषा वा अग्नेर्नाभिः सनाभिमेवाग्निं चिनुते हिग्ंसाया औदुम्बरम्भवत्यूर्ग्वा उदुम्बर ऊर्जमेवाव रुन्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवाऽस्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मध्यत ऊर्जा भुञ्जत इयद्धवति प्रजापतिना यज्ञमुखेन संमितमव हन्त्यन्नमेवाऽकर्वैष्णव्यर्चोप दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो यज्ञ एव यज्ञं प्रति ष्ठापयति॥[४७]

*एष वै पशुर्यमसर्पदेष यत्तस्मात्तस्माथ्सप्तविग्ंशतिश्च॥5.2.8॥*

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य एव लोकेभ्यो ज्योतिरव रुन्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवाऽस्मै ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरुपाऽऽस्महे सिकताभिः पूरयत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपग्ं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे यं कामयेत क्षोधुकः स्यादित्यूनां तस्योप [४८] दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेताऽनुपदस्यदन्नमद्यादिति पूर्णां तस्योप दध्यादनुपदस्यदेवाऽन्नमत्ति सहस्रं वै प्रति पुरुषः पशूनां यच्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्ष्षमुप दधाति सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्गमयति व्यृधं वा एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्ष्षममृतं खलु वै प्राणा [४९] अमृतग्ं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति प्रतिष्ठामेवैनद्गमयित्वा प्राणैः समर्धयति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति मधव्योऽसानीति शृतातङ्क्येन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्दध्यारण्यम्मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेण पूरयत्युभयस्याऽवरुध्यै पशुशीर्ष्षाण्युप दधाति पशवो वै पशुशीर्ष्षाणि पशूनेवाऽव रुन्धे यं कामयेताऽपशुः स्यादिति [५०] विषूचीनानि

तस्योप दध्याद्विषूच एवाऽस्मात्पशून्दधात्यपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्थ्स्यादिति समीचीनानि तस्योप दध्याथ्समीच एवाऽस्मै पशून्दधाति पशुमानेव भवति पुरस्तात्प्रतीचीनमश्वस्योप दधाति पश्चात्प्राचीनमृषभस्याऽपशवो वा अन्ये गोअश्वेभ्यः पशवो गोअश्वानेवाऽस्मै समीचो दधात्येतावन्तो वै पशवो [५१] द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान्वा एतदग्नौ प्र दधाति यत्पशुशीर्षाण्युपदधात्यमुमारण्यमनु ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्य एव पशुभ्य आरण्यान्पशूङ्छुचमनूथ्सृजति तस्माथ्समावत्पशूनां प्रजायमानानामारण्याः पशवः कनीयाग्ंसः शुचा ह्यृताः सर्पशीर्षमुप दधाति यैव सर्पे त्विषिस्तामेवाऽव रुन्धे [५२] यथ्समीचीनं पशुशीर्षैरुप दध्याद्ग्राम्यान्पशून्दग्ंशुकाः स्युर्यद्विषूचीनमारण्यान् यजुरेव वदेदव तां त्विषिग्ं रुन्धे या सर्पे न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नाऽऽरण्यानथो खलूपधेयमेव यदुपदधाति तेन तां त्विषिमव रुन्धे या सर्पे यद्यजुर्वदति तेन शान्तम्॥[५३]

*ऊनान्तस्योप प्राणाः स्यादिति वै पशवो रुन्धे चतुश्चत्वारिग्ं शच्च॥**5.2.9**॥*

पशुर्वा एष यदग्निर्योनिः खलु वा एषा पशोर्वि क्रियते यत्प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या अपस्या उप दधाति योनावेव रेतो दधाति पञ्चोप दधाति पाङ्क्ताः पशवः पशूनेवाऽस्मै प्र जनयति पञ्च दक्षिणतो वज्रो वा अपस्या वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाग्स्यप हन्ति पञ्च पश्चात् [५४] प्राचीरुप दधाति पश्चाद्वै प्राचीनग्ं रेतो धीयते पश्चादेवाऽस्मै प्राचीनग्ं रेतो दधाति पञ्च पुरस्तात्प्रतीचीरुप दधाति पञ्च पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीनग्ं रेतो धीयते प्रतीचीः प्रजा जायन्ते पञ्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दस्याः पशूनेव प्रजातान्थ्स्वमायतनमभि पर्यूहत

इयं वा अग्नेरतिदाहादबिभेथ्सैता [५५] अपस्या अपश्यत्ता उपाऽधत्त ततो वा इमां नाऽत्यदहद्यदपस्या उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाच हेयमददिथ्स ब्रह्मणाऽन्नं यस्यैता उपधीयान्तै य उ चैना एवं वेददिति प्राणभृत उप दधाति रेतस्येव प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्पश्यङ्छृण्वन्पशुर्जायतेऽयं पुरो [५६] भुव इति पुरस्तादुप दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधाराऽयं दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मन एवैताभिर्दाधाराऽयं पश्चाद्विश्वव्यचा इति पश्चाच्चक्षुरेवैताभिर्दाधारेदमुत्तराथ्सुवरित्युत्तरतः श्रोत्रमेवैताभिर्दाधारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्टाद्वाचमेवैताभिर्दाधार दशदशोप दधाति सवीर्यत्वायाऽक्ष्णयो- [५७] प दधाति तस्मादक्ष्णया पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आध्नोद्या दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो याः प्रतीचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदर्ध्नोत्येव य आसामेवं बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आसामेवं क्लृप्तं वेद कल्पते- [५८] ऽस्मै य आसामेवमायतनं वेदाऽऽयतनवान्भवति य आसामेवं प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभृत उपधाय संयत उप दधाति प्राणानेवाऽस्मिन्धित्वा संयद्भिः सं यच्छति तथ्संयताग्ं संयत्त्वमथो प्राण एवाऽपानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विषूचीरुप दधाति तस्माद्विष्वञ्चौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसंयत- [५९] मसुवर्ग्यमस्य तथ्सुवर्ग्योऽग्निर्यथ्संयत उप दधाति समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाऽकस्त्र्यविर्वयः कृतमयानामित्याह वयोभिरेवाऽयानव रुन्धेऽयैर्वयाग्ंसि सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति तस्मादयग्ं सर्वतः पवते॥[६०]

*पश्चादेताः पुरोऽक्ष्णया कल्पतेऽसंयतं पञ्चत्रिग्ंशच्च॥5.2.10॥*

गायत्री त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पङ्क्त्या सह। बृहत्युष्णिहा ककुथ्सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा॥ द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा या च षट्पदा। सच्छन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा॥ महानाम्नी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा॥ रजता हरिणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा॥ नारी- [६१] स्ते पत्नयो लोम वि चिन्वन्तु मनीषया। देवानां पत्नीर्दिशः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा॥ कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूय। इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषो नमोवृक्तिं न जग्मुः॥[६२]

*नारीस्त्रिगुं शच्च॥5.2.11॥*

कस्त्वा च्छयति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिम्यति। क उ ते शमिता कविः॥ ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु। संवथ्सरस्य धायसा शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा॥ दैव्या अध्वर्यवस्त्वा च्छयन्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिम्यन्तः॥ अर्धमासाः परूगुंषि ते मासाश्छयन्तु शिम्यन्तः। अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टगुं [६३] सूदयन्तु ते॥ पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छिद्रं भिषज्यतु। द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु साधुया॥ शं ते परेभ्यो गात्रेभ्यः शमस्त्ववरेभ्यः। शमस्थभ्यो मज्जभ्यः शमु ते तनुवे भुवत्॥[६४]

*विलिष्टं त्रिगुंशच्च॥5.2.12॥*

*विष्णुमुखा अन्नपते यावती वि वै पुरुषमात्रेणाऽग्ने तव श्रवो वयो ब्रह्म जज्ञानगग् स्वयमातृण्णामेषां वै पशुर्गायत्री कस्त्वा द्वादश॥12॥*

*विष्णुमुखा अपचितिमान् वि वा एतावग्ने तव स्वयमातृण्णां विषूचीनानि गायत्री चतुष्षष्टिः॥६४॥*

विष्णुमुखा स्तनुर्वे भुवत्॥

॥हरिः ओम्॥

॥श्री कृष्णार्पणमस्तु॥

॥इति पञ्चम काण्डे द्वितीयः प्रश्नः॥